

Petánovics Katalin

Boroskanták ANNO 1740

A keszthelyi Balatoni Múzeum néprajzi gyűjteménye két, egymáshoz hasonló nagykantát őriz.¹ (1–2. kép)

Az ország múzeumaiban még három, velük csaknem azonos edényről tudunk. Közülük kettő a Néprajzi Múzeum tulajdona, de származási helyükről csak feltételezik, hogy Sopron környékén készülhettek.² (3–4. kép) A harmadik a kőszegi gombkötő céh korszója, amely a Jurisics Miklós Múzeum állandó kiállításában látható.³ (5. kép) A kanták vagy kantakorsók tulajdonképpen fedeles vízfordó edények, amelyek különböző méretekben folyóedényként, azaz szériában készültek, ezért rendszerint mázatlanok. A borosedényként is használt nagykanta azonban kívül-belül mázas és szinte mindig egyedi darab. Rendszerint megrendelésre vagy ajándék céljára csinálták, ezért sok időt rááldozva, különös gonddal alkották meg. Gyakran felirattal, évszámmal és domborműves rátétekkel díszítették.⁴ A fazekasok azért adták tudásuk legjavát egy-egy ilyen darab elkészítésébe, mert azokat legtöbbször közvetlen környékükre – városukba, közeli falvakba – vitték, méghozzá olyan közösségekbe, ahol ünnepélyes körülmények között: céh összejövetelek, falusi tanács, lakodalom, keresztelő alkalmával kerültek az asztalra.⁵ Sok ember látta, s mondott a mesterről elismerő szavakat, amelyek emelték szakmai becsületét, és újabb megrendelőket szereztek neki.

Feltehetően ezért karcolták az edénybe saját nevüket is, mert ismerték munkájuk értékét.

A kőszegi gombkötő céh korszójának alapszíne halványzöld-, a másik négy edényé sárgás-fehér ólomházas. Belsejük szintelen mázas. A domború mintákat a négy korsó esetében világos zöld és zöldes-sárga mázzal emelték ki. Egyedül a kőszegi korsó egyes gombjait és az ANNO 1740-es feliratát színezték vörös földfestékkel. Közülük ez a darab a legszínesebb.⁶

A kanták díszítésének máshoz nem hasonlítható egységét a gombkötő céh számára készült korsó teszi világossá.⁷ A motívumok ugyanis a gombokkal, vitézkötésekkel, süjtásokkal gazdagon kivarrt korabeli, 17–18. századi főúri és katonai viseletre utalnak.⁸ A minta karakterét az egy pontból sugarasan szétágazó, szív alakban végződő szárak, zsinórok alkotják, amelyek közre fogják az edény hasán függőlegesen komponált vitézkötést.⁹ A szabadon maradt tereket a feliratos edényen cifrázófa segítségével közvetlenül az edény falába nyomott nagyobb virág-, és kisebb sugaras közepű gom-

bokkal töltötték ki. (6. kép)

A többi négy edény agyagból gyúrt és cifrázófával virággá, vagy sugaras kereszt alakú koronggá formált gombjait rátétként helyezték az edény falára.¹⁰ (7. kép)

A „zsinórok” ferde rovátkolása kettős céllal is készülhetett: egyrészt megtörte a hosszú csík egyhangúságát, másrészt emlékeztetett a süjtás végső, befejezett formájára, az ún. borításra, amely arany-, ezüst-, vagy selyem szálból készült.¹¹

Az erőteljes fülek tengelyét x alakban sűrűn rovátkolt hengeres lécc alkotja, amelyet kiemelnek és egyben megerősítenek a két oldalán egymást követő ujjbenyomások. (8. kép) Az öt kanta közös vonása még, hogy mindegyik nyakán – a szemközti oldalon – ott van a keskeny, lapos, rovátkolt agyagsíkból kirakott ANNO – 1740 felirat. A magukra adó mesteremberek – asztalosok, kőművesek, ácsok, fazekasok stb. – akik büszkéek voltak munkájukra, gyakran feltüntették rajtuk a latin ANNO szót és a készítés évszámát. A jellegzetes díszítésű öt kanta minden bizonnyal ugyanazon műhelyből került ki, de háromra korántsem fordítottak annyi gondot és figyelmet, mint a feliratos- és a céh edényre.¹²

Közülük a legnagyobb és a rajta lévő szöveg miatt a legérdekesebb a 82.14.3. leltári számú korsó. A megrendelésre készült boroskorsók két jellegzetessége a domborműves díszítés és a karcolással készült felirat, amelyben megörökítik a készítés helyét, idejét, sokszor a készítő és a megajándékozott nevét, akit ellátnak jókívánságokkal és tanácsokkal.¹³

A mi boroskantánk alsó harmadának felső részét a ligaturának nevezett ikerbetűs latin felirat foglalja el, a szabadon maradt többi helyet pedig a lekopott, alig kislabilizálható magyar szöveg tölti ki.

A latin textust tanult ember, feltehetően az ajándékozó szerkesztette meg, amelyet a fazekas gondosan átmásolt az edény falára.

Így hangzik: ESTRUCTA PER NIKOLAUM SZABO, POSIDET JOSEPHUS KOVÁTS. Vagyis készítette Szabó Miklós, Kováts József számára. (9. kép)

A magyar fogalmazás már a fazekas saját leleménye. Több olyan közmondást sorol fel egymás után, amely azt sugallja, hogy ezen új kanta mellett a régi boroskorsók feleslegessé válnak, zsbivásarra, vagy sarokba valók. Mivel a kanta ajándékba készült, ezért figyelmezteti a megajándékozottat, hogy a hibákat nem szabad néznie.

A tudatosan összeválogatott szólásokból szinte sugárzik a mester önérzete. Mintha csak azt mondaná: nézheti bátran, mert nem talál benne kivetni valót! S végül a más edényeken is gyakran előforduló ismert intés: aki eltöri a korsót, vegyen helyette. Vagyis vigyázzanak rá nagyon, mert ilyet többet nem csinál nekik senki. (10. kép)

Az eredeti szöveg így szól:

*Minden ujság kedves, Az o pengig reves
Vetik a sib vásárra. Uj szita függ s(z)egen
az o hever a földön, csak nem is teszik polczra
(ke)dve ha az o Bortol jobban
(felke)l hogysem Musttol, meríts bele
vigy a tánczba.*

Ajándék marhának nincs odva fogának

Ki tört el (helye)tt(e) f(og) (venni)¹⁴

A megajándékozott és utódai szót fogadtak: évszázadokon át vigyáztak a korsóra, ahogy ez szokás volt mind a paraszti-, mind az úri háztartásokban, ezért is maradtak meg feltűnően nagy számban a díszes, feliratos edények.¹⁵

A Balatoni Múzeum két boroskantájának lelőhelye, sőt a múzeumba kerülésének körülménye is ismeretlen. Hiába néztem át az 50-es években a múzeumba szállított magángyűjtemények listáit, azokban legtöbbször csak darabonként számolták össze a kerámiákat, de leírást nem adtak róluk.¹⁶

A kanták az 1950-es évek közepétől 1982-ig a Helikon Kastélymúzeumban voltak kölcsönképpen más néprajzi-, régészeti-, és helytörténeti tárgyak társaságában, leltározatlanul, s csak egy revízió során kerültek vissza a Balatoni Múzeumba.

Mivel felkeltette az érdeklődésemet a két testvérkerámia, amelyeknek díszítése a csaknem egy évszázaddal későbbi miskakancsók sújtásos mintáját jutatta eszembe, elkezdtem kutatni származásuk után.¹⁷ Reméltem, hogy a kantán feltüntetett fazekas nevének, s az évszámnak a segítségével sikerül valamelyik dunántúli levéltár céhes anyagában rábukkanni a készítés helyére, de nem így történt. Ezért megpróbáltam kizárásos alapon eredményt elérni. Elsősorban azokat a Vas és Győr megyei helységeket vettem számba, ahol az adott időben fazekas és gombkötő céhek is működtek, és amelyekre „gyanakod-

hatunk” a kanták lelőhelye miatt. Ilyenek Sopron, Kőrmend és Kőszeg.¹⁸ Igaz, hogy egyik központ kerámia anyagát sem ismerjük igazán, mégis azt hiszem, hogy az öt kantát Kőszegen készítette Szabó Miklós fazekas mester, vagy legalábbis az ő műhelyéből kerültek ki.

Ezt a feltevést támogatja az az egyetlen hiteles adat, amely a gombkötő céh korszóját adományozó régi és neves Kőszegi családtól származik, aki megőrizte a korszóhoz fűződő hagyományt.¹⁹

A kőszegi kanta, rendeltetéséhez méltóan, mind között a legszínesebb, s a legszebben megformált mintájú edény. Igaz, hogy a mesterséget jelképező sújtásos, vitézkötéses motívumon kívül egyetlen sor sem utal a kőszegi gombkötőkre, sem a készítő nevére, de ez nem szokatlan. Előfordul más céhkorszókon is, hogy csak a mesterség jelképeit ábrázolták rajtuk minden szöveg nélkül.²⁰ Jelen esetben azért tesszük szóvá, mert a másik, vele egykorú edényen viszont bőségesen van írott szöveg.

Korábban már megemlítettük, hogy a céhek saját városukban vagy a hozzájuk közel eső helységeben működő fazekas céhtől – céhtagtól – rendelték meg korsóikat. Feltehetően a kőszegi gombkötő céh is ezt tette.

Hogy miért maradt ránk ez az öt, egymáshoz ennyire hasonló edény, talán azzal magyarázható, hogy az ismert céhkorszóktól különböző egyéni találékonyságra valló díszítés megnyerte mások tetszését is, és ugyanolyan rendeltek, vagy maga a fazekas készített belőlük ajándék céljára, esetleg a saját családjának.²¹ Egy biztos: a feliratos edény rendelésre készült.

Az évszázadok folyamán az edények messze kerültek egymástól, de összekötötte őket a közös származás, s ezáltal újabb bizonyítékként szolgálhatnak a kőszegi (nyugat-magyarországi) fazekasság történetéhez. Ez a kis adalék azért is fontos lehet, mert a 18. századi magyar kerámiáról alig tudunk valamit, s jószerivel csak az egyes évszamos, feliratos edények nyújtanak támpontot. Különösen érvényes mindez Dunántúl – de talán az egész Kárpát medence – jelentősebb városaira, amelyek ráépültek a korábbi kistelepülésekre, maguk alá temetve a kerámiákat is, amelyek ki tudja, valaha felszínre kerülnek-e.²²

Jegyzetek:

¹ 82.14.2. Nagykanta SzØ: 11 cm FØ: 17,8 cm M: 37,5 cm

82.14.3. Nagykanta SzØ: 11 cm FØ: 14,5 cm M: 41 cm

² 56.53.1. nagy bödönként leltározták. Lelőhelyeként Sopront (?) jelölték meg kérdőjellel, amit a 4-es pontban így indokolnak: „Soproni eredetű családtól véve, ezért gondoljuk (!) soproninak.” SzØ: 12 cm FØ: 27 cm M:

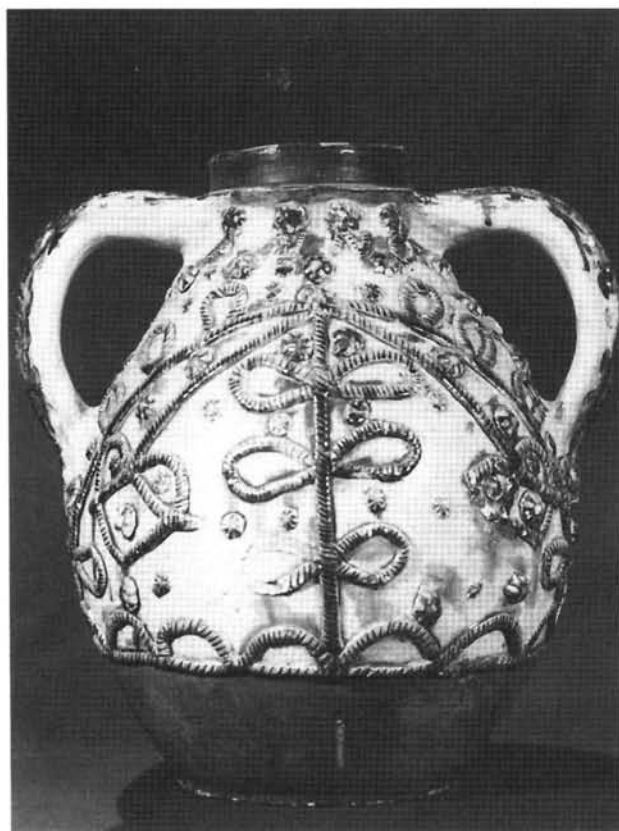
37,5 cm 70.175.1. nagykanta. Hagyatékból vásárolták. A 4-es pont; „Az 56.53.1. számú Sopron környéki családtól vásárolt nagy kanta ennek testvér darabja.” SzØ: 12 cm FØ: 15,5 cm M: 37 cm

³ Az edényről készült fényképet és a leírókarton adatait Nagy Zoltán kőrmendi múzeumigazgató bocsátotta rendelkezésemre, amelyet ezúton is köszönök. H 69.100.1.

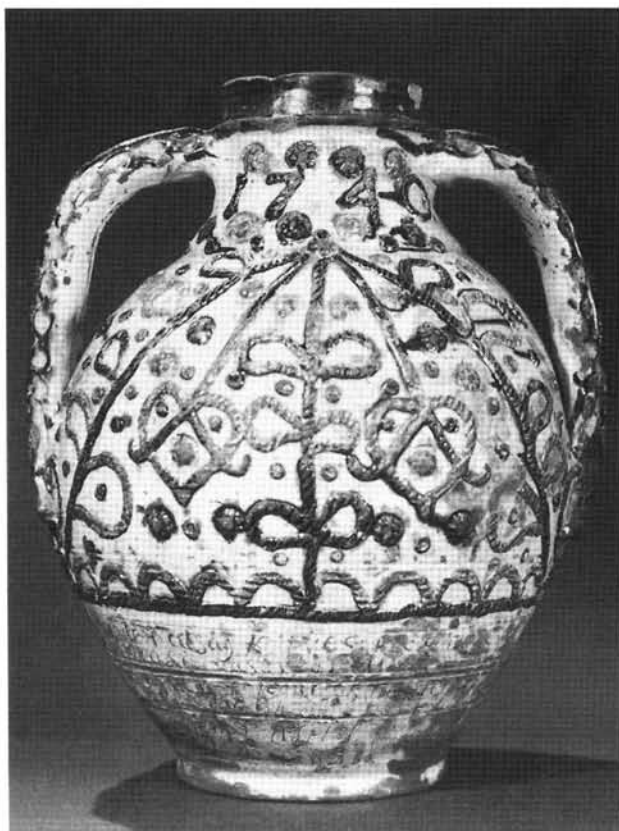
- Gombkötő céhkorsó SzØ: 11 cm FØ: 13,5 cm M: 35 cm
A fotót – minden megjegyzés nélkül – közölte SZÖVÉNYI I. 1971–72. 386.
- ⁴ V.ö. IGAZ M. – KRESZ M. 1965. 109–111. – KRESZ M. 1991/a. 592.
- ⁵ KRESZ M. 1960. 359–361. – Uő. 1991/a. 595. 597.
- ⁶ Ez idő tájt a festékek jórésze földfesték volt, színes máz csak a vasoxidos sárga-, a magánoxidos barna-, és a réz-oxidos zöld ólommal volt. – KRESZ M. 1960.365. – Uő. 1991/a. 583.
- ⁷ A gombkötő céhkorsó leírókartonján megjegyzik, hogy „hasonlóan díszített céhedényt nem ismerünk.”
- ⁸ DOMONKOS O. 1979. 291–293. – SZÖVÉNYI I. 1971–1972. 378.
- ⁹ A domború díszítményeket vagy kézzel mintázták, vagy negatív formában préselték. A kanták mintáját kézzel formázták.
- ¹⁰ NAGY Z. 1985. 343. A cifrázófa egy kis pálcika, amelynek a végére kereszt, csillag, ritkábban virág negatívját vésték, s ezt nyomták a még puha falu edénybe, vagy az edény falán rátétként alkalmazott kis agyaggombokba. E díszítésmódról ír KRESZ M. 1960. 360. és 1991/a. 578.
- ¹¹ BÁLINT S. – JUHÁSZ A. 1968. 101. – SZÖVÉNYI I. 1971–1972. 377–378. – SZÖVÉNYI I. 1975. DOMONKOS O. 1979. 291–293.
- ¹² A 82.14.2. ltsz.-ú, de különösen az 56.53.1. ltsz.-ú edény feneke szokatlanul széles, szinte totya formájú: 17.8 cm es 27 cm átmérőjű.
- ¹³ KRESZ M. 1960. 360–365. – Uő. 1991/A. 554. 592. A karcolást még akkor kell elvégezni, mielőtt a tárgy teljesen megszáradna.
- ¹⁴ O.NAGY G. 1982. 38. 642. 697.
- ¹⁵ VISKI K. 1942. 361. – KRESZ M. 1960. 361.
- ¹⁶ Az elhagyott javak múzeumi elhelyezéséről szóló 1952. évi 4. számú törvényerejű rendelet alapján a múzeumba került tárgyak listájáról van szó.
- ¹⁷ A legkorábbi ismert miskakancsó 1828-ból datált. A kancsók 19. század eleji katonát ábrázolnak csákóval a fején, öltözetén pedig gazdag süjtással és gombokkal. ISTVÁN E. 1980. 625–26.
- ¹⁸ Sopron: fazekas céh 1578-tól, gombkötő céh 1642-től Kőszeg: fazekas céh 1618-tól, gombkötő céh 1642-től – Körmend: fazekas céh 1669-től, gombkötő céh 1678-tól. In: MAGYAR NÉPRAJZ III. Kézművesség Bp. 1991. 113. 33. térkép és 528. 58. térkép
- ¹⁹ A céhkorsót Heidenreich Marianna ajándékozta a kőszegi Jurisics Múzeumnak 1969-ben. – BAKAY Kornél szíves tájékoztatását ezúton is köszönöm.
- ²⁰ Sok olyan megrendelésre készült edény van, amelyen nincs írás, de mintázata dúsabb, cifrább, ezzel jelzi ünnepléses rendeltetését. V.ö. KRESZ M. 1960. 365.
- ²¹ „A barátságból készült edények körzete a legkisebb, jórészt a készítés helyén található, sőt a legszebbek... a családtagoknak készültek... Messzebb került az ajándék, ha a szállásadó gazdának akart vele kedveskedni a (vásároló) fazekas.” – KRESZ M. 1991/A. 595.
- ²² V.ö. CSUPOR I. – CSUPORNÉ ANGYAL ZS. 1998. 127. 134.

Irodalom:

- BÁLINT Sándor – JUHÁSZ Antal: 1968. A szegedi gombkötő mesterség. Néprajzi Értesítő L. 93–126.
- BÁRDOSI János – DORNER Mária: 1975. Adatok a sárvári (és kőszegi) fazekas céh történetéhez. Savaria 5–6. 333–376.
- CSUPOR István – CSUPORNÉ Angyal Zsuzsa: 1998. Fazekaskönyv
- DOMONKOS Ottó: 1955. A soproni gombkötők céhszabályzata 1633-ból. Soproni Szemle I–II. 118–128.
- FÁBIÁN Gyula: 1934. A jáki gerencserek. Vasi Szemle I. 185–200, 296–308. 1935. A jáki gerencserek. Vasi Szemle II. 27–45.
- IGAZ Mária – KRESZ Mária: 1965. A népi cserépedények szakterminológiája. Néprajzi Értesítő XLVII. 87–131.
- ISTVÁN Erzsébet: 1980. Miskakancsó. Szócikk. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 1980. 625–626.
- KISS Lajos: 1915. A hódmezővásárhelyi tálasság. Néprajzi Értesítő XVI. 51–75.
- KÓS Károly: 1944. A züricvölgyi gerencserség. Dunántúli Szemle XI. 118–131. 208–218.
- KRESZ Mária: 1960. Fazekas, tálakorsós. Ethnographia LXXI. 296–377.
1961. Magyar népi cserépedények kiállítása a Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Értesítő XLIII. 141–170.
1977. A Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteménye (A kutatás és gyűjtés története 1872–1972.) Néprajzi Értesítő LIX. 17–42.
- 1991/a. Agyagművesség In: Magyar Néprajz III.
- 1991/b. Magyar fazekasművészet H.n.
- NAGY Zoltán: 1985. Délnyugat Dunántúl fazekassága. Állandó kiállítás a szentgotthárdi Helytörténeti és Nemzetiségi Múzeumban. Savaria 15. 327–352.
- O.NAGY Gábor: 1982. Magyar szólások és közmondások.
- SZÖVÉNYI István: 1975. Adalékok a Kőszegi gombkötő céh történetéhez (1719–1763). SAVARIA 5–6. (1971–72) 377–394.
- SZÖVÉNYI István: 1975. Kőszegi gombkötő mesterek és -műhelyek a céh keletkezésétől a megszűnésig. SAVARIA 5–6. (1971–1972.) 395–417.
- VISKI Károly: 1941–43. Cserépmunka. In: A magyarság néprajza II. 317–323.

1. kép: Boroskanta 82.14.2. Balatoni Múzeum Keszthely. (Fotó: Cservenka György)

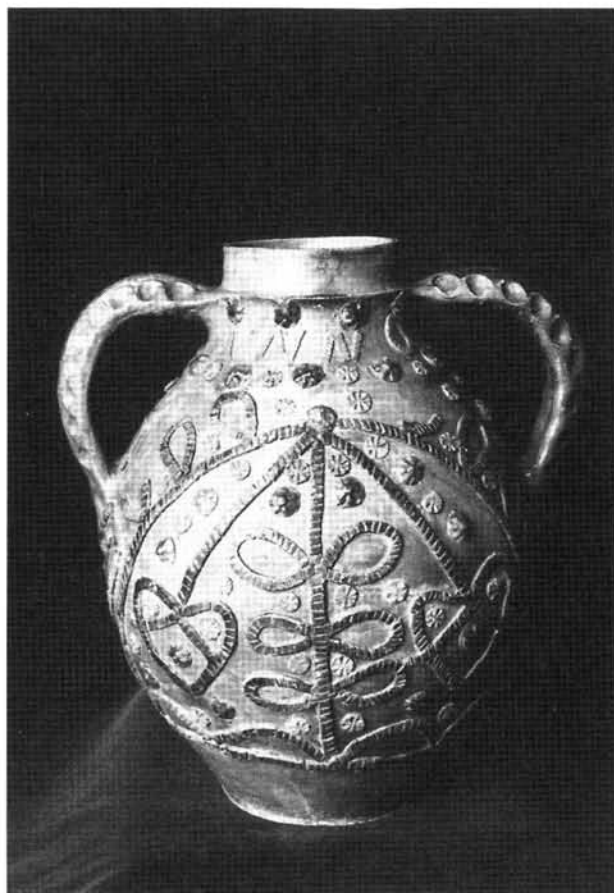
2. kép: Boroskanta 82.14.3. Balatoni Múzeum Keszthely. (Fotó: Cservenka György)

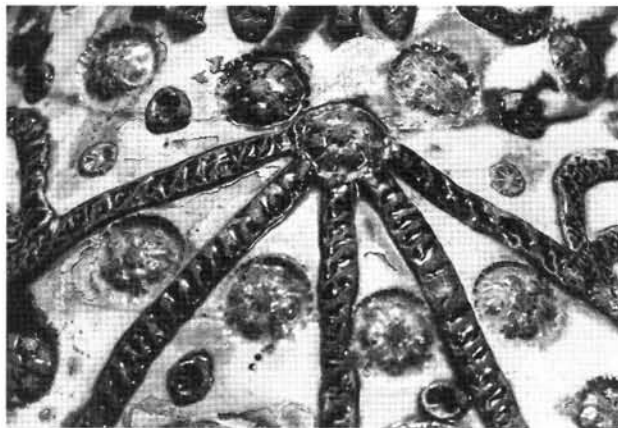
3. kép: Boroskanta 56.53.1. Néprajzi Múzeum Budapest. (Fotó: Tóbiás Ferenc)

4. kép: Boroskanta 70.175.1. Néprajzi Múzeum Budapest. (Fotó: Tóbiás Ferenc)

5. kép: Gombkötő céh korsója H 69.100.1. Jurisics Miklós Múzeum Kőszeg. (Fotó: Rosta)

6. kép: Részlet a 82.14.3. Itsz. boroskantáról.
(Fotó: Cservenka György)

7. kép: Részlet a 82.14.2. Itsz. boroskantáról.
(Fotó: Cservenka György)

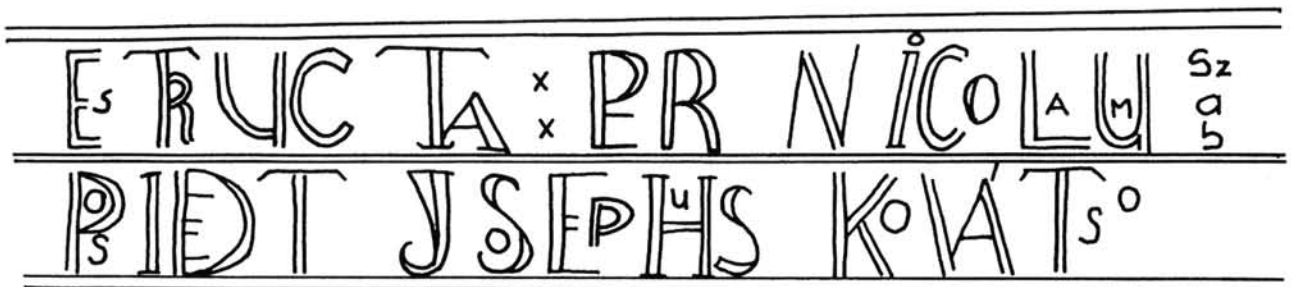
8. kép: A 82.14.3. Itsz. Boroskanta füle. Fotó:
(Cservenka György)

9. kép: A 82.14.3. Itsz. Boroskanta ligaturás feliratának részlete. (Fotó: Cservenka György)

10. kép: A 82.143.3. Itsz. Boroskanta magyar nyelvű feliratának részlete. (Fotó: Cservenka György)

11. kép: A 82.14.3. Itsz. Boroskanta teljes felirata